

Kur'an'ı Nesnel Okuma Çabalarına Bir Katkı

Yusuf ÇELİK*

ABSTRACT

The question, which whether similarly to objectivity which was obtained in positive science could be obtained in social science, will be tried to answer in our article. It will be given knowledge about two concepts were brought forward with the name of objectivity cultural and absolutely cultural objectivity in the subjectivity and objectivity context.

As it was known, either divine welded texts or human welded texts, of which abilities adress to age and future are due to the interpretation of these texts.

Keywords: *Objectivity, subjectivity, positive science, social science.*

Nesnel okuma** çabalarına yönelik çalışmalar son yıllarda büyük bir gelişme göstermiş ve araştırmacıların bu konuya dikkatle eğilmesine neden olmuştur. Bilinmektedir ki, bir kaynaktan istifade etmek öncelikle o kaynağın doğru anlaşılmasını gerekli kılar. Anlamaya çalıştığımız metinler, yazılı metinler de olabilir, sözlü metinler de olabilir. Sözlü veya yazılı metinlerden herhangi birini anlamaya çalışma etkinliği, yorumcunun metni kavraması ve o metinle etkileşime girmesi olaylarını ihtiva eder.

Anlama ve yorumlama çabalarının arkasında yatan nedenlerin, insanların ve toplumların tarihte göstermiş oldukları aktiviteleri kavrayıp, buradan günümüz için pratik faydalar devşirmek olduğunu görürüz; bu çabalar salt bir anlama girişimi olmayıp, günümüz için yararlı sonuçlar meydana getirme isteği üzerinde yükselmektedir. Bu etkinlikler, geleneğin yok sayılmayacağı ve gelenekten topyekün bir kopuşun mümkün olamayacağını açık göstergeleridir. Metinlerin doğru anlaşılması yolunda başlangıç noktasının, metnin dili yani dil olgusu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü metnin anlamı konusunda metinde kullanılan dil, göz ardı edilemez nitelikte delaletler ve ipuçlarını barındırır. Dil olgusuna önem vermenin, anlam konusunda dil fenomeniyle sınırlı kalma manasını taşımayacağını altını çizmekte yarar olduğu düşünülmektedir.

* **Okt. Dr.** Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

** Nesnel okumadan kasdımız, yorumcunun değişik tesirler altında kalmadan Kur'an ve hadislerden sıyak-sıbak bütünlüğünü bozmaksızın anlam çıkarmasıdır. Ayrıca bu konuda bkz. 25 nolu dipnot.

Metnin dilini açıklama konusunda 'filoloji'¹ adı verilen bir disiplinin geliştirildiğini görmekteyiz. Bu disiplinin, gerektiğinde dilbilim, tarih, sosyoloji, psikoloji, hukuk, felsefe, dinler tarihi gibi çok değişik branşlara müracaat ederek disiplinler arası çalıştığı görülmektedir. Bu sahanın uzmanlarına göre, filolojinin disiplinler arası karakter göstermesi bir zorunluluktur. Çünkü metinde geçen kelimenin anlamı veya cümlenin yapısı konusunda bir problem olabilir. İncelenen metinde tarihî olaylara, dinî inançlara, belli bir bölgenin örf ve adetlerine, kanunlara göndermeler olabilir. Tüm bu güçlükleri aşmak için, filolojinin farklı disiplinlerden yardım almaktan başka çaresi yoktur.

Dilin kullanım özelliği, metin incelemelerinde önem arz eden bir husustur. Dilin kullanımı kişiden kişiye değişiklik gösteren bir seyir izler. Bu sebeple, incelediğimiz metnin müellifinin dili kullanım özelliğine vakıf olmamız gerekir. Dil, her ne kadar ait olduğu toplumun ortak bir ürünü olsa da, dil malzemesinin işlenişi ve kullanımında bireysel farklılıklar, hatta üstünlükler göze çarpar. Dil, sosyal niteliklidir; sosyal hayatın her türlü görüntüsünün damgasını ve izlerini taşır.

Dil gerçeğini bütün yönleriyle araştırma konusu yapan ve dil araştırmalarında farklı yaklaşımlar sergileyen dilbilim incelemelerinde, iki kategori göze çarpar; artsüremli (diyakronik) ve eşsüremli (senkronik) dilbilim incelemeleri.

Artsüremli dilbilim incelemesi, bir kelimenin günümüze gelinceye kadar geçirdiği tarihsel serüvenle ilgilenir. Kelimenin tarihî seyir içerisinden geçerek günümüze ulaşımaya kadar yüklendiği anlamları tespit etmekle meşgul olur.

Eşsüremli dilbilim incelemesi ise, kelimenin bugünkü kullanımıyla ilgilenir; günümüz toplumunda o kelimenin yüklendiği anlamlar ve fonksiyonları araştırmakla yetinir.²

Kelimelerin tarihteki ve günümüzdeki anlamlarının titizlikle tespit edilip birbirinden ayırt edilmesi, ayet ve hadis incelemelerinde olduğu kadar, kültürel mirasımız demek olan klasik kaynaklarımızın incelenmesinde de büyük önem arz edeceği kanaatini taşımaktayız.

Kelimelerin dilsel anlamlarından başka, kullanıldıkları ortam ve içine yerleştirildikleri metnin bütünlüğü gibi faktörler dikkate alındığında kazanabileceği yeni anlamlar olabilir. Kelime, kullanıldığı bağlama dayalı olarak anlam değişiklikleri gösterebilir; bağlam ve kullanım değişikliğine paralel olarak anlamda da değişimler olabilir.³

Ayetlerin bağlamlarının tespitinde, özelde ayetin içine yerleştiği pasaj ve bu pasajla incelediğimiz ayet arasındaki ilişkilerin dikkate alınması, genelde

1 Filoloji için bkz., Bayrav, Süheyla, Filolojinin Oluşumu, İst., 1975; Kıran, Zeynel, Dilbilim Akımları, Ank., 1996.

2 Detaylı bilgi için bkz., Vardar, Berke ve Arkadaşları, XX. Yüzyıl Dilbilimi, Ank., 1983, s. 20-25.

3 Tura, Sabahat, Anlam ve Yorum, Ank., 1980, s. 112; Lyons, John, Kuramsal Dilbilime Giriş, Çev. A. Kocaman, Ank., 1983, s. 367; Bağlam ve bağlam çeşitleri için bkz., Görmez, Mehmet, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, Ank., 1997, s. 295-308.

ise Kur'an metninin bütünlüğü ve bu bütünlükten çıkan ilahî mesaj ve hayat görüşünün bize yardımcı olması gereği düşünülmektedir. Bu dilsel bağlamların yanında, nüzul ortamı⁴ ve bu ortamın taşıdığı özel şartlar da ayetin dil dışı bağlamını oluşturur. Bu süreçte, dilsel ve dil dışı bağlamları sağlam, uyumlu bir biçimde birbiriyle kaynaştırarak anlama işlemini devam ettirme zorunluluğundan söz edilmektedir.

Yazılı ifadelerin bağlamlarının belirlenmesine ek olarak, sözlü ifadelerin bağlamlarının belirlenmesinde, konuşma sırasında sergilenen tavır ve hareketleri, jest ve mimikleri, ses tonunu, konuşmacının gayesi ve maksadını, çevrede gelişen haricî şartlar ve olayları vb. faktörleri bilmek ve bu unsurları hesaba katmak yararlıdır. Bu faktörlere gereken önemin verilmemesi, yanlış anlama ve anlaşılmalara kaçınılmaz kılar.

Metin (ilahî veya beşerî) yorumlamalarında göze çarpan bir husus da, yorumcunun ele aldığı metne bazı kişisel beklentiler ve ön anlamalar eşliğinde yaklaşmasıdır. Yorumcunun metne yönelik bazı amaçları ve niyetleri olabilir. Yorumcunun taşıdığı kişisel beklentilerin oluşumunda yaşadığı çağın, kendisini kuşatan sosyal ve tarihsel şartların, ilgi duyduğu alanların ve düşünce yapısının açık etkilerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca, ilimdeki uzmanlık alanının da, yorumcunun ayetten beklentilerini tayin edici rol oynadığı görülmektedir.⁵

Pozitif bilimlerde yakalanan nesnellüğün bir benzerinin sosyal bilimlerde yakalanıp yakalanamayacağı sorusu gündeme getirilebilir. Sosyal bilimlerde, pozitif bilimlerde olduğu gibi bir nesnellikten söz etmek mümkün değil midir? Bu tarz sorulara cevap verebilmek için öncelikle yapılması gereken şey, her iki bilim çeşidinin karakteristik yapılarının ortaya konulmasıdır. Pozitif bilimlerin çalışma konusunu oluşturan evrende ve tabiatta cereyan eden olaylar, zaman ve yere bağlı olarak değişim göstermez kanunlar taşımaktadır. Ateş, dünyanın her yerinde ve her zaman yakıcılık özelliği gösterir. Toplumsal bilimlerin konusunu oluşturan tarihsel ve toplumsal olaylar ve bu olaylarda yer alan insan davranışları ise tek karakterli ve tek boyutlu değildir. Dolayısıyla bu olayları, tek bir yöntem ve tek bir bakış açısıyla kavramaya çalışmak doğru sonuçlar vermez.⁶

Pozitif bilimlerde laboratuvar kesinliğinden söz etmek mümkün olduğu halde, beşerî bilimlerde bu derece kesinlikten bahsedilemez. Çünkü pozitif

4 Fazlur Rahman, bu konuda iki yönlü bir hareketi önerir: "*Birincisi*, nazil olduğu zamanın, konu ile ilgili mevcut toplumsal şartlarını göz önünde tutarak, Kur'an'ın somut olayları ele alışından, bir bütün olarak Kur'an'ın hedeflediği genel ilkelere doğru hareket etmektir. *İkincisi*, bu genelleme düzeyinden, günümüzde geçerli olan, konu ile ilgili mevcut toplum şartlarını göz önünde tutarak şu anda uygulanmak istenen özel yaşamaya doğru hareket etmektir." Bkz., Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, Çev. A. Açıkgenç, H. Kırbaoğlu, Ank., 1999, s. 73-74.

5 Dilciler, fıkıhçılar, kelamcılar, tasavvufçular ve burada saymadığımız branşlardan gelen kişiler, ayetlere kendi branşları çerçevesinden bakarlar ve bu yönde inceleme yaparlar. Farklı branşlara göre yazılmış tefsir çeşitleri hakkında bilgi için bkz., ez-Zehabi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Mısır, 1976, I-II.

6 Gökberk, Macit, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, İst., 1997, s. 135-149.

bilimlerin ulaştığı sonuçlar, deney ve gözlem yoluyla doğrudan kontrol edilebilir niteliktedir. Beşerî bilimlerin sonuçları ise, sağlam deliller, mantıklı akıl yürütmeler sayesinde açıklık ve doyuruculuk vasıflarını taşıyabilirse ikna edici olurlar.⁷ Bunun böyle oluşundaki temel etkenlerden biri de, tarihsel ve toplumsal olaylarda tekil karakterin gözlemlenmesidir. Çünkü tarihsel olayların baş aktörü konumundaki insan, hareketleri belirlenmiş makine varlık değildir; düşüncelerinin yanında, ruh dünyasından kopup gelen duyguları da vardır.⁸

Metin yorumlamalarında öznellik-nesnellik tartışmaları bağlamında, 'kültürel nesnellik' ve 'mutlak nesnellik' adıyla iki kavram gündeme getirilmiştir. N. Hamid Ebû Zeyd'e göre, nassların yorumlanmasında mutlak nesnellikten söz edilemez. Çünkü nasslar, zaman ve mekanla kayıtlı, sabit metinlerden oluşmaktadır. Yorumcu ise hayatını sürdürdüğü zaman ve makana bağımlı olmaktan kurtulamaz; döneminin şartları doğrultusunda bir etkinlikte bulunacaktır. O halde, Kur'an'a getirilen yorumlarda 'kültürel nesnellik' adı verilen nesnellığı aramak gerekmektedir. Kültürel nesnellığe Ebû Zeyd'in yaklaşımı dikkat çekici niteliktedir: *"Kültürel nesnellik, yorumcunun, metnin en derinlikli birimlerini irdeleme gayretiyle onun derinliklerine nüfuz etmesi suretiyle gerçekleşeceği gibi, okuyucunun metnin delaletini ortaya çıkarmaya yönelik bütün çözümleme yöntem ve araçlarını titizlikle kullanmasıyla da gerçekleşir. Bir sonraki aşırda çözümleme yöntem ve araçlarında gelişme kaydedilmesi ve metinde daha önce açığa çıkarılmayan yönlerin açığa çıkarılması sebebiyle yorumcu kınanamaz. Zira metnin zaman ve mekan içindeki hareketi, canlı ve gelişen olgu içi hareketten öte bir şey değildir. Metinlerden yeni anlamların elde edilmesi, onlardan daha önce elde edilen anlamların kaldırılıp atılması anlamına da gelmez"*.⁹ Burada, yorumlama kurallarına uymak şartıyla, metin üzerinde yapılacak yorumlama faaliyetlerinden sonra değişik anlamlara ulaşılması normal karşılanmakta, bu yorumların bütün zamanları bağlamayacağı açık bir şekilde dile getirilmektedir.

İslam geleneğinde doğru anlamaya ulaşabilme gayesine matuf olmak üzere, konunun uzmanları tarafından ortaya konmuş bazı kurallar vardır. Kur'an'da geçen kelimelerin Kur'an'ın indiği dönemde kullanılan orijinal anlamlarını ortaya koymak, bu kelimelere birtakım yüklemelerde bulunmamak, ayetlerin metin içi ve metin dışı bağlamlarını mümkün olduğunca aslına sadık bir şekilde yakalayabilmek bu kuralların en önemlileri arasında yer alır. Tefsir Usulü ilmine dair yazılmış klasik ve modern kaynaklarımızda yorumlama işleminde bulunacak kişilerin hangi ilimleri bilmekte yükümlü olacakları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, bu ilimler arasında Arap dilini sarf ve nahviyle beraber bilmeyi, belagat ilmini (bedi'-beyan-ma'anî), fıkıh usûlünü, kelim ilmini, ayetlerin iniş sebeplerini, nâsih

7 Freund, Julien, Beşerî Bilim Teorileri, Çev. B. Yedi yıldız, Ank., 1991, s. 76.

8 Bu konuda 'anlama' ve 'açıklama' kavramları geliştirilmiştir. Anlama beşerî bilimlere, açıklama ise pozitif bilimlere ait kılınmaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Özcan, Zeki, Teolojik Hermenötik, İst., 1998, s. 121-132.

9 Ebû Zeyd, N. Hamid, İlahi Hitabın Tabiatı, Çev. M. Emin Maşalı, Ank., 2001, s. 290-291.

ve mensûhu, Kur'an kıssalarını, Kur'an'da geçen mücmel ve müphemleri beyan eden hadisleri bilmeyi sayabiliriz. Bazıları, bunlara mevhibe adı verilen bir bilgi çeşidini de eklemektedir. Bu bilgi çeşidi, İslam literatürü içerisinde, bildiklerini uygulayan kişiye Allah'ın bahşedeceği bildirilen bir bilgi şeklinde tarif edilmektedir.¹⁰ Bu bilgi şeklinin, uzun çalışmaların ve yılların birikimiyle kazanılmış 'yorumlama melekesi' olması muhtemeldir.

Görüldüğü üzere, müfessirin iyi derecede Arapça biliyor olması tefsir için yeterli bir şart olarak görülmemiştir. Arap dilinin ve şiirinin Kur'an kelimelelerini açıklama özelliği de, belli bir dönemle sınırlandırılmıştır. Nitekim hicrî ikinci asrın son çeyreğinden sonra söylenen şiirlerin Kur'an kelimelerini açıklamada delil olarak kullanılamayacağı yönünde görüşler belirtilmektedir.¹¹ Bunlara birtakım bilgi ve bilim alanlarını bilme gibi şartları ilave edenler de vardır. Yukarıda isimlerine temas etmekle yetinilen Kur'an ilimlerinin detaylarına inmek, bu makalenin sınırlarını zorlamak demek olur.

Bu makalemizde Kur'an'ı nesnel okumaya yönelik çalışmalara bir katkı sadedinde Batı dünyasında ortaya çıkmış, bizde de yeni yeni tanınmaya başlanan bir disiplinden kısaca söz etmek istiyoruz. *Hermenötik* ya da Türkçe'de *Yorumbilim* adıyla bilinen ve sözlü ya da yazılı metinlerin anlaşılıp yorumlanmasında yarar getireceği umulan bir 'metin yorumlama' disiplindir bu.

Bilindiği üzere ister ilahî kaynaklı, ister beşerî kaynaklı metinler olsun, günümüze ve daha sonraki çağlara hitap ediş kabiliyetleri, bunların yorumlanması sayesinde mümkün olabilmektedir. Aksi halde, unutulmaları ve insanlığın karşı karşıya bulunduğu sorunlara çözümler önerme niteliğini yitirdiklerinden yok olmaya yüz tutmaları kaçınılmaz bir son olacaktır. Metin yorumcusunun yapmakla yükümlü olduğu iş, üzerinde çalıştığı metnin günümüz insanına ve toplumuna söyleyecek sözünü ortaya çıkarıp, metinle yaşadığı devir arasında bir köprü oluşturmaktır.

Kur'an tefsirine yönelik akfî çabaların tamamı, dirayet (rey) tefsirinin caiz görülmesi neticesinde bir anlam kazanmaktadır. Kur'an'ın rey ile tefsiri moda bir akım olmaktan ziyade, sosyal hayatın karşımıza çıkardığı çözümlenmemiş sorunları aşmada zorunlu bir yöntemdir. Hermenötik çabaları da, dirayet tefsiri kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Bu çabalar, geleneksel dirayet yöntemlerine bir alternatif olmayıp, onlara yardımcı konumdadır. Maksat, Kur'an'ın rey ile tefsirinde yeni ufukların açılmasına yardımcı olmaktadır.

Hermenötik kelimesi, Yunanca kökenli 'hermeneiein' kelimesinden türemiştir. Bu kelimenin "bildirme", "çevirme", "açıklama" gibi anlamları bulunmaktadır. Çok Tanrılı Yunan mitolojisine göre Tanrı Hermes, tanrılarla ölümlüler arasında elçilik görevini üstlenmiştir. Tanrıların sözlerini, insanlara ulaştırmaktadır. Bu sözlerin içinde, bazı mesajlar ve buyruklar bulunmaktadır.

10 ez-Zerkani, Menahilü'l-İrfan, Kahire ts., II, 51; Abduh, Muhammed, Tefsiru'l-Menar, Mısır, 1954, I, 17 vd; Ulümü'l-Kur'an adı altında incelenen konuların detaylı bir dökümü için bkz., ez-Zerkeşi, el-Burhan fi Ulümü'l-Kur'an, Beyrut, 1972, I, 9-12; Kur'an tefsirinde izlenecek yollar hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz., Eroğlu, Ali, Ekev Akademi Dergisi, Erzurum, 2002, sayı, 10, s. 41-51.

Bu sebeple, tanrılardan gelen sözlerin lafza bağlı anlamlarını kavramak yeterli bir kavrayış değildir. Bu sözlerin düz bir anlaşılması yerine, yorumlanması gerekmektedir. Bu iş için de hermenötik adı verilen bir yorumlama sanatına ihtiyaç vardır. Hermenötik Yunanlılar'da, başka bir dünyaya ait anlamları, bu dünyanın diline çevirmek yani yorumlama sanatı sayılmıştır.¹² Kökü milattan önceki çağlara kadar uzanan bu disiplin, rönesansa gebe Hıristiyan ortaçağında kutsal kitap yorumlamaları sırasında hız kazanmıştır.¹³ Bazı batılı filozoflar tarafından zenginleştirilerek günümüze kadar ulaştırılan hermenötik, XVII. yüzyılın ortasında Almanya'da kutsal, edebî ve hukukî metinlerin yorumuyla ilgili disiplinin adı olmuştur.¹⁴

Burada bazı Batılı bilginlerin metin yorumlamaları konusunda ileri sürmüş oldukları görüşlere değinmekte yarar vardır. İlk olarak Alman Hıristiyan ilahiyatçısı ve hermenötikte *yorumsama dairesini* ortaya atan F. Schleiermacher'ın (ö.1834)görüşlerini vererek başlamak istiyorum. F. Schleiermacher metinden alınan bir pasajın, o metnin bütünlüğünü gözardı etmeksizin yorumlanması gerektiğini söyler. *Yorumsama Dairesi*, metnin bütünü ile parçaları arasında dairesel bir ilişki olduğu görüşüne dayanır. Parçaların anlamlılığı, bütüne bağlanması yoluyla gerçekleşir; bütün olmadan parçalar bir işe yaramaz. Parçalarla bütün arasındaki ilişki dairesel olduğundan, bu süreç sonsuzdur. Schleiermacher'e göre yorumlama işleminde dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da, metnin müellifinin taşıdığı niyetleri yakalamaya çalışmaktır.¹⁵

Metin yorumlamalarında önemli olanın, müellifin niyet ve maksatlarını ortaya çıkarmak olduğunu söyleyenler olduğu gibi, yorumcunun metnin girdiği diyalog neticesinde kazanılan yorumların önemli olduğunu savunanlar da olmuştur.¹⁶ Yazar-metin-okur üçgeninde, bu unsurlardan birini egemen konuma getiren akımlar vardır; kimi akımlar yazara öncelik tanırken, kimileri metni ön plana çıkarmışlardır. Kimileri de yorumcuyu esas almışlardır.¹⁷

11 Eroğlu, Ali, Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Üzerine, Erzurum, 2002, s. 262.

12 Gökberk, Ülker, Yorumsama Kuramı Açısından Yazın Eleştirisi, (Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları) Ank., 1980, s. 167-175; Şara, Sayın, Yorumbilimsel Söyleşi, Ank., 1983, s. 103-111.

13 Hıristiyan ortaçağında kutsal kitapların yorumlanmaları konusunda geniş bilgi için bkz., Hazard, Paul, Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme, Çev. Erol Güngör, İst., 1994, s. 196-213.

14 Özcan, Zeki, Teolojik Hermenötik, İst., 1998, s. 5.

15 Göka, Erol ve Arkadaşları, Önce Söz Vardı, Ank., 1986, s. 28; Aktay, Yasin, İslamî Araştırmalar Dergisi, Ank., 1996, Cilt 9, s. 86; Schleiermacher hakkında bkz., Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, İst., 1985, s. 444 vd.

16 Bu konuda yapılan tartışmalar için bkz., Rosenau, Pauline Marie, Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri, Çev. T. Birkan, Ank., 1998, s. 55-80; İslam geleneğinde önemli olan Allah'ın muradının belirlenmeye çalışılmasıdır. Allah, ayetlerdeki muradını kullarının düşünüp kafa yormalarını sağlamak, rahmetini daraltmayıp geniş tutmak ve buna benzer nedenlerden dolayı kesin bir biçimde ortaya koymayı tercih etmemiştir. Ayetlerde gizli bulunan ilahî muradın ortaya çıkarılması, birtakım delillere dayanarak istinbat yapılmasına bağlanmıştır. Kur'an'ın icazını ve evrensellik özelliğini burada aramak yanlış olmasa gerektir. Bu konuda bkz., ez-Zerkeşi, el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an, Beyrut, 1972, I, 16; es-Suyutî, el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an, Beyrut, ts., II, 223.

17 Tunali, İsmail, Estetik, İst., 1996, s. 106.

Metin-okuyucu bağlamında post-yapısalcılık, metin ile okuyucu arasında bir etkileşimin varlığından söz eder. Bu etkileşim neticesinde, üretkenlik ortaya çıkar. Bu düşünce yapısına göre, metnin pasif bir biçimde tüketilişi demek olan okuma eylemi reddedilmiş olup, bunun yerine okuyucunun aktivitesi geçirilmiştir.¹⁸ Schleiermacher'e göre yorumbilim, bize gizli ve yabancı olanı tanıtmaya görevini üstlenmiştir. Bu gizli kalma ve müphemiyet, başkalarında olduğu gibi kendi benliğimizde de bulunmaktadır. Bu nedenle başkalarını anlamamız kadar kendi benliğimizi de anlamamız önemlidir.¹⁹

Yönteminde psikolojinin baskın olduğunu gördüğümüz tarihçi ve biyografi yazarı W. Dilthey, (ö.1911) bir olayı anlama biçimi olarak psikolojide kullanılan bir yöntem olan empati (eşduyum, özdeşleşim) yapmayı önerir. Dilthey, empati yöntemini, tarihin herhangi bir döneminde yaşamış bir olayı yeniden yaşama ve zihinde onu yeniden canlandırma amacıyla kullanır.²⁰ Kendimizden hareketle, dışımızda gelişen yaşantıları yeniden inşa eder ve böylece anlamaya çalışırız. Kişi kendini bile geçmişte kalan bir yaşantısı veya başka bir yaşantıyı tekrar bugüne taşıyarak anlamaya çalışır.²¹ Ona göre tarihte olmuş bitmiş bir olayı araştıran kişi, bir yönüyle tarih tarafından oluşturulurken, diğer yönüyle de tarihi oluşturmaktadır. Özne ile nesne arasında bir etkileşim söz konusudur. Geçmişle iletişim kurma çabasındaki kişi, bu işlemi tarihsel bellekten yoksun salt akılla gerçekleştiremez. Bunun yolu, hayatın içinde insanlarla bir arada yaşayarak oluşmuş bilgi ve tecrübelerine dayanarak geçmişi anlamaya çalışmaktan geçer.²² Bu yönetime, pratikte işe yarar bir biçimde uygulanamayacağı yönünde eleştiri getirilebilir. Her ne kadar böyle olsa da, bu yöntemin sağlaması muhtemel anlama imkanlarını görmezlikten gelmek akıllıca bir davranış tarzı olmasa gerektir.

Heidegger'in (ö.1976) 'ontolojik yorumbilim'ine geçmeden önce bir hatırlatmada bulunmayı yararlı görüyorum; metin yorumlamalarında, metinlerin nesnel yorumlanma çabalarına katkı sağlama açısından önemli olan bir husus vardır. Bu husus, doğrudan yorumcuyu ilgilendirmektedir. Metinle karşı karşıya bulunan yorumcunun konumu ne olmalıdır? Yorumcu, kendisini çepeçevre kuşatmış bulunan doğal ortamının kazandırdığı kültürel ve tarihsel bağlamını ne yapması gerekir? Bu bağlamları bir tarafa bırakarak, adeta onlardan kendini soyutlarcasına metne yaklaşabilmesi hangi dereceye kadar mümkün olabilir? Yorumcunun kendini tarihsel ve kültürel bağlamından tecrit etmesi mümkün olsa bile, bu doğru bir davranış tarzı mıdır?

Burada şunu da ilave etmek gerekir ki, yorumcu birtakım şartlar tarafından çerçeveslendiği gibi, yorum nesnesi konumunda bulunan metinler de bu tip çerçeveslenmeden müstağni değildir. Metni kendisini kuşatan şartlardan tecrit etmekle, başka bir ifadeyle, onu sadece dilsel bir fenomene indirgemekle kişi büyük bir yanılığın ortasına düşmüş olur. Bir metin, çağının ve

18 Sarup, Madan, Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm, Çev. A.baki Güç, Ank., 1997, s. 16.

19 Eagleton, Terry, Edebiyat Kuramı, Çev. Esen Tarım, İst., 1990, s. 105.

20 Tunah, İsmail, Estetik, İst., 1996, s. 40 vd.

21 Özlem, Doğan, Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri, İzmir, 1994, II, 12.

22 A.g.e., I, 32.

toplumunun zihniyetinden, düşünce yapısından, örf ve adetlerinden ayrı olarak düşünülemez. Hele Kur'an gibi, nazil olduğu toplumu her türlü sapıklık ve bayağılıktan kurtarıp örnek bir toplum oluşturan ilahî bir kitabın indiği dönemin gerçeklerinin dışında olduğu düşünülemez. Metinler, belli bir toplumun içinden çıkar, o toplumu yansıtmaya çalışır ve orada cereyan eden hadiselerle ayna olur.²³

Yorumda objektifliği yakalamak mümkün müdür? Yoksa herkes kendi açısından objektif mi sayılmalıdır? Bu durumda, ortamı bir kargaşalık sarmaz mı? Biz, yorumcunun nasslara tamamen objektif bir kafayla yaklaşmasının zor olsa da, adalet ve vicdan ölçülerini göz önünde bulundurduğu takdirde bunun mümkün olabileceğini savunmaktayız. Ne var ki, zaman zaman ayet ve hadislerle önceden kazanılmış birtakım kişisel beklenti ve hedeflerle yaklaşıldığı görülmektedir. Değişik tesirler altında zihinlere yerleşmiş bulunan anlamlar, Kur'an'dan ve hadislerden siyak-sıbak bütünlüğü göz ardı edilerek zorla çıkarılmaya çalışılmaktadır.²⁴ Bu tesirlerin kaynağı değişik unsurlarda aranabilir. Bunlar arasında, kişinin içinde yaşadığı çağın taşıdığı tarihsel, sosyal ve ekonomik şartları, ilgi duyulan alanlar ve düşünce yapısını sayabiliriz. Yorumcunun hiç olmazsa, metin yorumlama faaliyetinde bulunurken bu tesirlerin baskısından kendini kurtarması gerekir. Bunun için de elimizde sağlam bir metodolojimizin bulunması ve bu metodolojinin kurallarına uygun hareket edilmesi gerekir.²⁵ Bu sayede, değişik yer ve zamanlarda tutarsız ve dayanaksız, keyfimize göre konuşmuş olma tehlikesinden kurtulur ve daha sağlıklı, tutarlı sonuçlara ulaşma yolunda adımlar atmaya başlarız.

Heidegger kurmuş olduğu yorumbilim yöntemine "varlık analizi" adını verir. Heidegger'e göre yaşadığımız hayat, "varlık" içinde bir anlam kazanabilir. Getirilen bu bakış açısına göre beşerî hayat, anlamlandırma ve yorumlama faaliyetleri sayesinde varoluşsal (ontolojik) bir nitelik kazanabilmektedir.²⁶ Yorumbilim böylece, beşerî varoluşun ve bu varoluş nedenlerinin ortaya serilmeye çalışıldığı bir alan olma ayrıcalığını kazanmış olmaktadır.²⁷

23 Metin-olgu (tarihsel ortam, sosyal realite) arasında gerçekleşen diyalektik ilişki açısından daha detaylı bilgi için bkz.; Ebû Zeyd, Nasr Hamid, İlahî Hitabın Tabiatı, Çev. M. Emin Maşalı, Ank., 2001, s. 126 vd.; Kılıç, Sadık, İslamî Araştırmalar Dergisi, Ank., 1996, Cilt 9, s. 107-108.

24 Yorumcunun zorlamalara düşmesine mani olmak amacıyla göz önünde bulundurması gereken aşamalara dair bilgi için bkz., ez-Zerkeşi, el-Burhan fî Ulûm'il-Kur'an, Beyrut, 1972, II, 153 vd.; Albayrak, Halis, Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine, Ank., 1993, s.46; Ayet ve hadislerin keyfi ve maksatlı yorumlanmaları sonucunda meydana gelen toplumsal karışıklık ve fitnelere göz atmak için bkz., Watt, Montgomery, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ank., 1981, s.76 vd.; Koçyiğit, Talat, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Müna-kaşalar, Ank., 1989, s. 101-106.

25 Kutsal metninlerin anlaşılmasında metodolojinin önemi ve bu konuda yaşanan sorunlar için bkz., Şaban, Zekiyüddin, , İslam Hukuk İlminin Esasları, Çev. İ. Kafi Dönmez, Ank., 1990, s.27-28; Ebu Zehra, Muhammed, İslam Hukuku Metodolojisi, Çev. A. Şener, Ank., 1990, s. 21-24; Apaydın, H. Yunus, İslamiyat, Ank., 2000, Cilt 3, s. 139-146.

26 Heidegger'in ontolojisi için bkz., Bozkurt, Nejat, 20. Yüzyıl Düşünce Akımları, İst., 1995, s. 107 vd.

27 Bubner, Rudiger, Modern Alman Felsefesi, Çev. Aziz Yardımlı, İst., 1993, s. 33.

Heidegger, varlık ile insan arasında gerçekleşen bir tür ikili konuşmanın hayat bulduğu yer olarak dili gösterir. İnsanlar dilin konutunda yaşarlar. İnsanlığa yön verme durumunda bulunan düşünür ve şairler, bu dil evinin bakıcılarıdır.²⁸ Heidegger'e göre insan, yaşadığı bağlam veya kültürel bütünsellikten ayrı olarak düşünülemez. Çünkü insan, bu unsurlar tarafından oluşturulmuş bir varlıktır. Heidegger'in anlaşılması güç yönlerini "Wahrheit und Methode" isimli Almanca eserinde daha kolay anlaşılır hale getiren H. G. Gadamer²⁹, gerçeklik ve yöntem, teori ve pratik arasında kopmaz bir bağlantının olması gerektiğini savunur. Gadamer, geleneksel yorumbilimin, metinlerin yorumlanışında pratiğe daha fazla ilgi göstermemesinden yakındır. Ona göre önemli olan, bir metnin sadece daha iyi anlaşılması değil, o metnin pratik hayatımızla doğrudan bağlantısının ortaya konulmasıdır.³⁰

Gadamer, geleneksel yorumbilimin yorumcunun metne peşin hükümler ve önyargılardan arındırılmış bir zihinle yaklaşması düşüncesini benimsemez. O, anlamayı mümkün hale getiren şeyin peşin hükümler olduğunu ileri sürer. Bir metnin tarihteki konumunu bilmeden anlamaya çalışmak mümkün olmaz. Yorumbilimin metinle sürekli bir diyalog kurmayı gerektirdiğini söyleyen Gadamer, şu an geçerli olan önyargıların daha sonra çürütülmesinin ihtimal dairesinde olduğunu savunur.³¹ Burada sözü edilen peşin hükümler, o metne ya da kişiye karşı takınılan olumsuz tavırları ifade etmektedir. Metinle karşı karşıya gelmeden önce, metin hakkında fikir sahibi olmayı kastetmektedir. Gadamer, önyargılarımızı denetim altına almayı sağlamak üzere bir yöntem önermiştir; önyargılarımızı testten geçirme yöntemi. Bu, başkalarına ait önyargılarla kendi önyargılarımız arasında bir diyalog kurulması yoluyla sağlanır. Bu esnada, beklentilerimizle örtüşmeyen anlama imkanlarını yok sayma yoluna gitmemeliyiz. Çünkü bu tutum, başka fikirlere kapalı bir yapıda bulunduğumuzu gösterdiği gibi, muhatabımızla kendimiz arasında duvarlar ördüğümüzün kanıtı olur.³² Gadamer, yorumcunun kendini müellifin yerine koyması ve onun ruh dünyasına nüfuz etmeye çalışma fikrini benimsemez.

Almanya'da ortaya çıkan yorumbilim yaklaşımlarından biri de "eleştirel yorumbilim"dir. Marksist düşünce geleneğinden gelme bir Alman olan J. Habermas, bu yaklaşımın önderlerindedir.³³ Eleştirel Yorumbilim, hakikat olarak topluma gösterilen bilgilerin doğruluğu konusunda eleştirel bir tavır takınılması, hemen doğru olarak kabul edilmeyip şüphe ile karşılanmasını öğütler. Bu, doğru bilincin topluma yerleştirilmesi, yabancılaşma ve bir aldanmaca durumundan kurtulabilmek bakımından takınılması gereken bir tavidir.³⁴ Söylenenlerden anlaşılacağı üzere bu yaklaşım, toplumda yerle-

28 A.g.e., s. 51.

29 A.g.e., s. 55.

30 Skinner, Quentin, Çağdaş Temel Kuramlar, Çev. Ahmet Demirhan, Ank., 1997, s. 37.

31 A.g.e., s. 36.

32 Göka, Erol ve arkadaşları, Önce Söz Vardı, Ank., 1986, s. 55.

33 Skinner, Quentin, Çağdaş Temel kuramlar, Çev. Ahmet Demirhan, Ank., 1997, s. 157.

34 Bozkurt, Nejat, 20. Yüzyıl Düşünce akımları, İst., 1995, s. 184-185.

şik ilişkilere ve mevcut hayat şartlarına itiraz bağlamında belirginleşmektedir. Geleneksel çizgide gelişen yaklaşımlar, dünyanın yapılarını kavrama konusunda yetersiz kalmışlardır.³⁵ Eleştirel Yorumbilimciler ileri sürdükleri bu görüşleriyle, hakikat görüntüsü arkasına gizlenmiş birtakım amaçların bulunabileceğini ima etmektedirler.

Bu yaklaşımı benimseyenler, toplumda var olan sosyal ve ekonomik şartlanmaların dışında ve bu şartlanmalardan soyutlanmış bir bilginin olmayacağı görüşünü kuvvetle savunurlar. Her olgunun temelinde, o olguyu oluşturan toplumsal ve ekonomik sebeplerin yattığı söylenir. Ayrıca, tarihsel ve toplumsal olayları anlamaya çalışan kişi, zihninde yer tutmuş bulunan peşin hükümlerden kaçamaz. Bu peşin hükümleri doğuştan getirmemiştir. Etrafını kuşatan siyasal, sosyal ve ekonomik çevre, bu peşin hükümleri kendisine zamanla kabul ettirmiştir. Eleştirel Yorumbilim, muhalefet temelinde yükseldiğinden insanların düşünme biçimlerini ve kalıplarını değiştirmelerini öğütür.³⁶ Dünyada gelişen olayları anlamaya çalışmakla yetinmeyip, orada gelişen olayları bilinçli bir biçimde değiştirecek pratikler sergilemeyi amaçlar.³⁷

Eleştirel Yorumbilim, insanların kendi kendilerine koydukları baskılardan kurtulup özgürleşmelerini sağlayacak yolda adım atmaları ve geleneksel düşünce kalıplarından kurtulabilmelerini sağlamak üzere, psikanaliz yönteminin verilerinden de yararlanır. Bilindiği üzere, Freud (ö.1939) tarafından kurulan psikanalitik yöntem, bireyin yaşadığı iç çatışmaları ve bastırılmış bilinçaltının yüzeye çıkarılmasını hedefler. Bu olay, karanlıklarda gömülü kalan bir olgunun gün ışığına çıkarılmasıyla eşdeğerdir. Kişi bu sayede, hastalıklı davranışının farkına vararak, bu istenmeyen davranışı üzerinde kontrol kuracaktır.³⁸ Bu işlem, eleştirel bir toplum kurma projesine katkı sağlaması bakımından önemlidir. Bu sayede insanlar, görülen haksızlıklar karşısında sorgulamada bulunmayı öğreneceklerdir. İnsanlar sorgulamaya başladıkça, bilinçsiz bir şekilde benimsedikleri kuralların farkına varacaklar, bilinçsiz bir kabullenişten, eleştirel bir tutum sergilemeye geçeceklerdir.³⁹

Özetle diyebiliriz ki, iyi bir yorumcu, içinde yaşadığı tarihsel, toplumsal şartları layıkıyla analiz edip, çağının gelişmeleri ışığında Kur'an'ı yorumlama çabasında olmalıdır.

35 Bubner, Rudiger, Modern Alman Felsefesi, Çev. Aziz Yardımlı, İst., 1993, s. 165.

36 İnsanın düşünce yapısı üzerinde çevrenin etkisi konusunda bkz., Wells, Harry, Emperyalizmin Felsefesi Pragmatizm, Çev. Tahsin Yılmaz, İst., 1986, s. 91.

37 Hünler, Hakkı, Estetik'in Kısa Tarihi, İst., 1998, s. 68.

38 Skinner, Quentin, Çağdaş Temel Kuramlar, Çev. Ahmet Demirhan, Ank., 1997, s. 161.

39 A.g.e., s. 162.